

BEBOERNE I CHRISTIAN IV's NYBODER

Glimt fra en husbog

Af

JØRGEN H.P. BARFOD

Forfatteren, der er leder af Museet for Danmarks Frihedskamp, har tidligere indgående behandlet den dansk-norske handelsflåde i perioden 1650-1700. I de senere år er emner fra orlogsflådens historie taget op til behandling, herunder Nyboder, der netop i år »fylder« 350 år.

Den byggeglade konge Christian IV ikke alene skabte nye byer i sin regeringstid, men han fornyede også byer med sine pragtbygninger. Hovedstaden kan takke ham for mange værdifulde bygninger, der den dag i dag er en pryd for byen. Hans planer for København var imidlertid også storstilede ved hans ønske om en fordobling af dens areal, da han svingede volden nordpå. Fra Nørreport til St. Anne skanse byggedes den nye vold, og på det indvundne areal planlagdes en ny stor bydel med et stort torv som centrum og gader, der nordfra som radier førte ind til torvet.

I dette anlæg skulle de nye bådsmandsboder være et vigtigt led. Christian IV ville bygge Nyboder for at sikre sig, at han altid havde bådsfolk og andre søfolk til rådighed for sin store flåde, men husene var ikke kasernebyggeri, der ville være saneringsmodent efter kort tid. Tværtimod skabte Christian IV her nogle lejligheder til bådsfolkene, der var et enormt fremskridt i forhold til de boliger, de havde måttet tage til takke med i den overfyldte hovedstad. Det var moderne boliger i lyse, luftige omgivelser og med langt bedre pladsforhold end i de fattige boliger i hovedstaden.

Hvert hus var 40 m² med en stor stue, 2 kamre, foruden forstue og køkken. Hertil kom et loftsrum og en gårdsplads eller have på ca. 60 m². Det kan næppe undre, at det var eftertragtede boliger, der ville betyde et væsentligt tilskud til de ellers meget små lønninger. Mellem kongens deltagelse i 30-årskrigen og Torstenssonfejden lykkedes det ham at få

fuldført 616 af disse huse¹. Det var naturligvis ikke nok til at huse alle de søfolk, der skulle bruges på flåden, men han havde her skabt »den faste stok« til flåden, de personer, der kunne danne grundstammen ved en hvilken som helst udrustning af skibene.

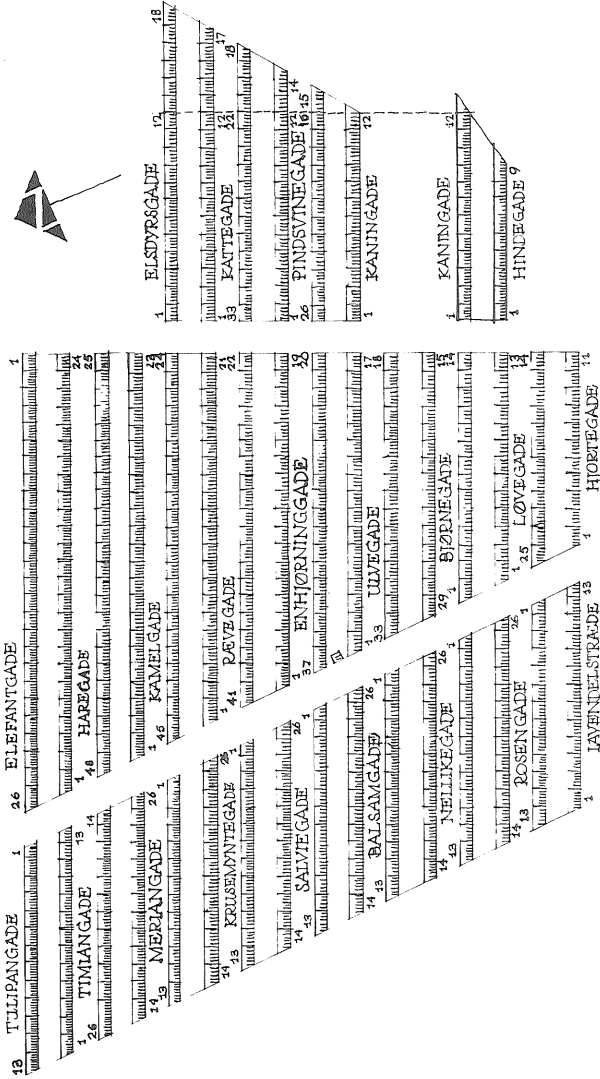
Slaget ved Femern den 13. oktober 1644 gav imidlertid flåden og Danmark et afgørende knæk. En nedgangstid begyndte, og i 1650'erne led både det danske rige og den danske flåde under de økonomiske vanskeligheder. Flåden forsømtes, og efter svenskekrigene, i 1660, samme år som enevælden indførtes, var der kun en skygge tilbage af Christian IV's stolte orlogsflåde.

Nyboders skæbne fulgte flådens. Det kneb med at have penge til vedligeholdelsen af husene, og i de økonomisk vanskelige tider greb man endog til at sælge nogle af dem. Samtidig havde man også svært ved at håndhæve tilsynet med Nyboder, og andre end Holmens folk fandt bolig i de eftertragtede længer. Først med flådens genopbygning ændredes billedet atter. Fra 1663 påbegyndtes et nybyggeri af orlogsskibe, der atter skulle bringe flåden tilbage til sin imponerende skikkelse, og få år efter, i 1667, gav Frederik III ordre til, at der skulle laves et nøje inventarium over alle beboere i Nyboder, og fra denne første bevarede husbog kan vi få et godt indblik i hvem, der egentlig boede i disse bådsmandsboder².

Husbogen dækker tiden fra 1668-69 til 1676, og den angiver beboernes navne i hvert eneste hus, gade efter gade, men desværre har den i adskillige tilfælde ikke også anført deres titel³. Derfor er det praktisk også at inddrage den følgende husbog i vore undersøgelser, idet denne, der dækker tiden fra 1677 til 1681, ofte har de samme navne med titler, hvor vi savnede dem i den første husbog. Derfor vil den følgende redegørelse stort set omfatte alle de beboere, der boede i Nyboder i 1670'erne.

Når man ser lidt nærmere på de to husbøger, er det heller ikke helt forkert at betragte 1670'erne som en periode for sig. Det ses nemlig tydeligt, at der ved periodens begyndelse sker en udrangering af personer, som ikke har direkte tilknytning til flåden, ligesom 1680 er et år, hvor der atter sker en omflytning af beboere, idet søetaten dette år på grund af krigens ophør måtte indskrænke og afskedigede en hel del folk. Samtidig viser 1670'erne, især før udbruddet af Den skånske krig, en ændring af beboelsesforholdene, idet flere og flere huse blev tildelt to familier.

I de magre år for søetaten havde man nok ført en lemfældig politik med Nyboder. Mange, der ikke hørte til Holmens faste stok, havde fået bopæl i de små huse, men efter den første indtegnning til husbogen ser vi, hvorledes de fremmede bliver sagt op fra deres huse til fordel for folk fra søetaten. De fremmede er hovedsagelig drabanter eller folk, der havde

Plan over Nyboder med de af Christian IV byggede huse, deres beliggenhed og nummerring. Husene vest for den punkterede linie blev nedrevet o.1660 for at give plads til St. Kongensgades gennemføring. Planen konstrueret af forfatteren og rentegnet af Asger Barfod.

Plan of Nyboder («the new houses») built by Christian IV from 1631 onwards for naval personnel.

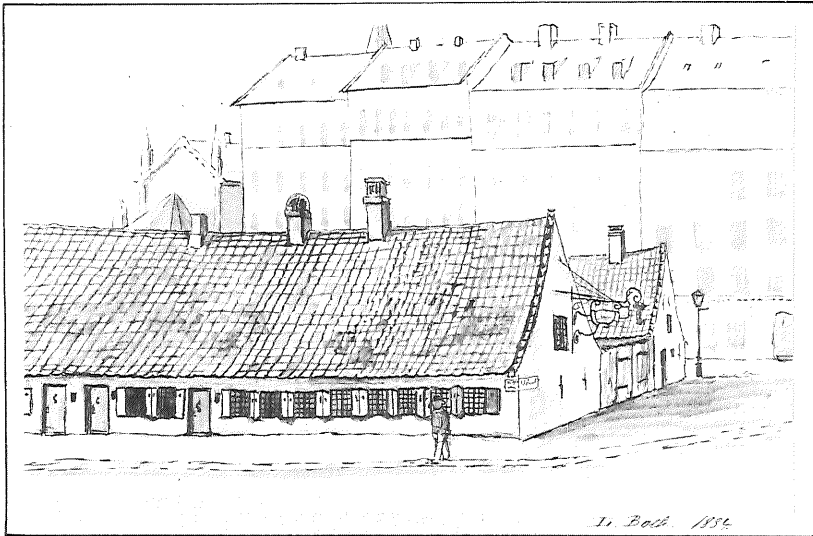
tilknytning til hæren og gjorde tjeneste ved voldene, men også nogle få borgere fra København findes blandt de opsagte. Det var ikke lige let at få alle flyttet. Flere gange står der i husbogen: »er tvende gange udsagt«, men det ser ud til, at alle fremmede er ude af billedet senest fra foråret 1671.

Mange af husene bliver samtidig delt til to familier. I disse nævnte år sker det for ca. 80 af husene. Det betyder dog ikke, at husene også bliver indrettet og udstyret til to familier. Skillevægge til deling af den store stue kan således først sættes op, når søetaten har råd til det, og det vil sige, at det varer helt til århundredets slutning, før de huse, der er blevet delt, også er blevet indrettet til denne deling. Ganske vist har beboerne selv i mange tilfælde på egen bekostning opført skillevægge, men det kunne kun foregå, hvor de dels havde den nødvendige håndværkssnilde og dels kunne fremskaffe de nødvendige materialer. Som hovedregel for 1670'erne var det, at man boede to familier i huset og var fælles om stuen⁴.

Naturligvis kunne en sådan ordning ikke altid forløbe tilfredsstillende. I Merianstræde nr. 11 boede således i 1677 Christopher Griming siden 1671 sammen med en anden, men da denne flyttede, kom kvartermester Gabriel Bendixen i huset. Ret længe fik han dog ikke lov til at bo der, idet han dømtes til at skulle flytte ud igen, »formedelst han med de andre ej kunne forliges«. Noget lignende skete for ruehugger Hans Olsen Opland i Timianstræde nr. 3, der i 1674 blev fradømt sin halvdel af huset »formedelst uenighed med hans naboer og skylden befunden«. Så sent som i 1694 måtte den daværende inspektør i Nyboder ansøge om tilladelse til at opføre et skillerum i Lavendelstræde nr. 6, hvor en snedker Christopher Krause skulle flytte ind. Inspektøren skrev i sin ansøgning, at da »den anden mand og quinde, der i huset bor er noget uregerlig, var det gavnligt, om de høje herrer ville bevilge samme hus at måtte afdeles«.

Hendrich Dreyer var tiltrådt som inspektør i Nyboder i 1687⁵, og straks i det følgende år havde han ansøgt om at opføre skillerum, hvor de ikke fandtes. Han skrev da: »Som udi en del Hs. kgl. Maj.s Nyeboders huse tvende partier i et hus bebor og ej er afdelt med skillerum i stuen, hvorved megen uenighed imellem dem begås, og tid efter anden begæres at måtte få adskilt, så ville jeg herved ydmygst fornemme, hvor sådanne uafskilte huse fandtes at måtte lade dem afdele.« Svaret var imidlertid et afslag, idet man skulle vente på, at husene først blev istandsat udvendigt⁶. Man havde ganske simpelt ikke penge til begge dele.

At den hjemlige husflid i forbindelse med skillevægge ikke altid var lige heldig ses desuden af en anden sag, som inspektøren måtte tage sig af i

Endnu i 1884 var der enkelte længer tilbage af de oprindelige enetages huse i Nyboder.
 Akvarel af L. Both. Orlogsmuseet.

Two of the original one storey rows of houses, now demolished. Water colour from 1884.

1693. Da en ny beboer skulle flytte ind, var denne utilfreds med, hvad han fandt, og inspektøren måtte give ham ret. I Merianstræde nr. 8 ses således, at »samme hus befindes ikke som andre huse lige afdelt, men på en sær måde, så den ene har al stuen og den anden kammerset med indgang fra gaden, men ingen indgang eller dør fra kammerset og igennem stuen til køkkenet eller skorstenen⁷«. Det kan næppe undre, at denne gang fik inspektøren lov til at foretage den fornødne ændring.

	delt								huse	
	1667	1668	1669	1670	1671	1672	1673	1674	ialt	ialt
Vestlige længer	16	4	2	8	15	8	12	4	69	198
Midterste længer	20	2	8	18	22	8	35	10	123	288
Østlige længer	1	2	1	9	8	8	10	4	43	79
Delte ialt	37	8	11	35	45	24	57	18	235	565

Bortset fra de tre huse, der var afset til Nyboders skole i Lavendelstræde, og fem huse, som bager Poul Mejer havde i Balsamstræde og Sal-

viestræde, var der i resten af længerne ialt 565 beboede huse i Nyboder, og af disse boede der ved husbogens begyndelse to familier i kun 40 af husene. I takt med flådens udvidelse og det øgede behov for mandskab blev flere og flere huse tildelt to familier.

Som tidligere nævnt angiver den første husbog ikke altid titler på beboerne, og kun hvor beboerne også findes i 1677, kan der være mulighed for at se deres erhverv. Over halvdelen af dem, nemlig 337, kan vi fordele efter de titler, de er angivet med. Der er vel en vis sandsynlighed for, at fordelingen af de øvrige uden titler fordeler sig nogenlunde som de andre.

Af officerer boede der i 1668 kun 3, nemlig 1 kaptajn og 2 løjtnanter, og desuden boede der 37 skippere. Kaptajn Hans Lauridsen boede i Kamelstræde nr. 24 og 25, eller han står opført ved begge huse, hvad der måske kan tyde på, at i hvert tilfælde et af dem har han haft udlejet til andre. Han var blevet løjtnant i søetaten 1653 og havde deltaget i svenskekrigene 1658-60, hvorefter han i 1661 blev chef for vagtskibet »Myn-den« i Københavns havn, og også efter at han var blevet kaptajn, var han chef for vagtskibet. Han var ude at sejle en kort tid i begyndelsen af 1670'erne, men atter i 1677-78 chef for vagtskibet »Sorte Rytter«, indtil han i 1679 fik sin afsked på grund af alder. Derefter blev han kommandant på Toldboden i København, og døde i begyndelsen af januar 1683⁸. Hans tjeneste tyder således på, at han har været stærkt knyttet til Nyboder.

Hvad de to løjtnanter angår kender vi ikke noget nærmere til løjtnant Offe Pedersen, der angives som »løjtnant ved voldene«, og som boede i Kaninstræde 11, men om løjtnant Carsten Andersen, der boede i Enhjørnestræde 5, ved vi, at han blev udnævnt til løjtnant i 1660. Under Den skånske Krig var han chef på nogle mindre skibe, i 1676 for galioten »Sølfvisborg« og i 1677 for »Wismarske Ræv«. Han blev kaptajn 1678, men ved den almindelig reduktion af personellet ved krigens afslutning fik han sin afsked, og i 1681 fik han tilladelse til at forsøge lykken udenlands⁹.

Hvad de 37 skippere angår, kan nævnes, at en af dem, skipper Engelbret Jensen havde fået tildelt både Nillikestræde nr. 1 og nr. 2. Han er død i 1671, da andre flytter ind i hans sted, nemlig i nr. 1 løjtnant Johan Jacobsen og i nr. 2 admiralitetsopvarter Johan Nielsen. I 1670'erne har der i øvrigt boet yderligere 12 andre officerer og 37 andre skippere i Nyboder.

Nyboder hed oprindeligt bådsmandsboderne, og man skulle da forvente, at der fandtes et meget stort antal af specielt bådsmænd i husene, men blandt de første navne i husbogen ser man kun 11 mand anført som

bådsmænd. Derimod er der ialt 64 bøsseskytter og kun 7 ruehuggere, d.v.s. ialt 82 af de 337 personer hørte til det menige mandskab, men i løbet af 1670'erne kommer der et væsentligt tilskud af menige søfolk. Heller ikke alle de anførte navne i den følgende husbog, der dækker tiden 1677-80, har angivet titler ved navnene, men for de to husbøger tilsammen er det dog blot 267 af de ialt 1005 personer, der afløste de førstnævnte, som ikke har titler, og de fleste forekommer i den første husbog. Det er således omtrent tre fjerdedele af personerne, der kan identificeres, og af disse 738 personer med angivelse af titler var de 409 menige søfolk.

Underbefalingsmændene udgjorde en væsentlig del af Nyboders beboere allerede ved den første husbogs oprettelse i 1668, nemlig ialt 122 personer. Det var højbådsmænd, quartermestre, konstabler, arkelimestre m.v., og af disse tilkom der i løbet af 1670'erne yderligere 204 mand. Den sidste gruppe af beboere tilknyttet søetaten var håndværkere på Holmen, såsom bødkere, rebslagere, sejlmagere, rapertmagere m.fl. Af disse boede 30 mand i Nyboder i 1668, og i løbet af 1670'erne kom yderligere 65 til.

Tilbage er den gruppe beboere, som ikke hørte til søetaten. Det viste sig nemlig, da man ved hjælp af husbogen skulle have opnoteret alle i Nyboder, at det drejede sig om ialt 64 personer, hvoraf de allerfleste af dem var tilknyttet landetaten og var tjenstgørende ved voldene, nemlig 54 mand foruden den tidligere nævnte løjtnant. De blev alle sagt op, og senest i 1671 var de erstattet med søetatens og Holmens folk. Det var især i de nordligste gader, de boede, og hele Elefantstræde var omtrent besat af dem. Her boede nemlig i de 26 huse drabanter i de 21 af dem samt en bøsseskytter ved voldene og en stenhugger, så kun to af husene var da afset til søens folk, en constabelsmat og en bådsmænd. En del af de fremmede boede også i Tulipanstræde, i Harestræde og i Timianstræde, men dog kun 17 ialt.

Helt nemt var det i øvrigt ikke at få dem ud af husene, for vi ser gentagne gange, at der i husbogen står tilføjet: »tvende gange udsagt«, men ud kom de, og i løbet af 1670'erne ser vi blot yderligere to mand, der åbenbart havde fået tilladelse til at bo i Nyboder, selvom de ikke hørte til søens folk.

I husbøgerne får vi også lidt mere at vide om beboerne ved korte oplysninger, der af og til er vedsat. I Lavendelstræde nr. 3 boede således skipper Niels Poulsen Læsø allerede fra den første husbogs oprettelse, og i den anden står da også tilføjet ved hans navn: »gl. og bevilget livsbrød«. Vi finder denne tilføjelse flere steder, og kan vel heraf slutte, at de gamle og veltjente søfolk fik underhold og lov til at bo i deres hus til

de døde. Vi finder her skipperne, arkelimestre, kvartermestre og skibmænd.

Hvis manden døde først, fik enken lov til at blive boende et år endnu i huset, hvorefter hun blev opsagt, men for mange var det et stort problem både med hensyn til at finde anden bolig og med at skaffe indtægt til sig og eventuelle børn. Da husene samtidig var gode og eftertragtede, og mange gerne ville flytte ind i dem, fandtes for talrige enker og ansøgere til huse en simpel løsning, nemlig at ansøgeren indgik ægteskab med enken, hvorved begge fik lov til at bo i huset. Der er mere end 50 eksempler på denne operation i dette her behandlede korte tidsrum.

I Krusemyntestræde 19 står der kort og godt om en kvartermester: »får huset eftersom han har taget enken«, og i Elefantstræde 1 havde der hidtil boet en drabant, der som de andre blev sagt op fra huset, men »han har bortlejet huset til Dorethe Frandtzen, hvilken kvinde får Johannes Knudsen«, hvorefter samme Johannes Knudsen står indskrevet som beboer i huset den 22. juli 1671. Imidlertid rejste han til Ostindien, hvor han døde, hvorefter husbogen meddeler: »kvinden får styrmand Lars Olsen. Det var jo rart at kunne blive boende, selvom mændene skiftede, og ostindiefareren har hun vel heller næppe set meget til.

Det samme gjaldt i øvrigt beboerne i Rævestræde 11. Her fik skipper Christen Gundersen i 1670 sin forgængers enke, og da han, som der står, døde på »Postillonen« den 20. august 1678, flyttede en højbådsmand på »Svanen« ind i hans sted og fik skipperens enke. Man kunne dog også tilgifte sig et hus på en lidt anden måde, således som en bøsseskytter gjorde i 1674, da han erhvervede sig ret til at bo i Kamelstræde 20. Han giftede sig i stedet for med sin forgængers datter og fik huset »efter enkens egen begæring«. Til sidst kan nævnes, at en ruehugger fik et halvt hus i Enhjørningstræde 26, hvor en bøsseskytter boede alene i forvejen »eftersom bøsseskytterens kvinde er moder til denne mands kvinde«.

Det kan næppe undre, at man finder adskillige beboere, der har været på lange rejser til Vestindien eller Ostindien, og en del af dem er døde i det fremmede. I Rævestræde 24 boede således Johan Pedersen Hoffland, der døde »på den grønlandske rejse«, og hans efterfølger i 1672 kom på rejse til Ostindien. I Kattestræde 22 boede Bjørn Lauridsen, der var i Ostindien, og da man åbenbart havde anset ham for død eller borte, fik hans kone i februar 1672 ordre til at udflytte af huset til fordel for en bådsmand. Imidlertid kan man føle dramaet i luften, når der videre i husbogen står: »bådsmanden kom intet i huset, eftersom manden Bjørn Lauridsen Hageboe fra Ostindien hjemkom og selv udi huset bor«. Den trofaste kone havde åbenbart ikke nået at gifte sig igen, og historien fik en lykkelig udgang.

Nyboder, eksterior fra gården

A. 21.4.81.

Et af husene i den eneste bevarede oprindelige husrække set fra gården. Tegning af Asger Barfod 1981.

Rear view of a house in the only original row still standing.

I husbogen angives en snes søfolk, der var på togter til Ostindien og halvt så mange på togter til Vestindien, og takket være den store dødelighed på disse langfarter ser vi ofte den samme udgang på historien, som i Bjørnestræde 8, hvor quartermesteren var død i Vestindien, hvorefter »rebslager Poul Mogensen, som har fået quartermesterens enke, er bevilget huset« den 6. november 1673.

Der tegner sig vel for os et billede af de små hvidkalkede huse med de røde vinduessprosser og døre, som en idyllisk enklave i datidens hovedstad, men hvor idyllisk de end kan have synet, så får man også indtrykket af en sammentømret gruppe af mennesker, der kæmpede for de få goder, de havde. Det var trods alt nogle af de ringest lønnede i søetaten, selvom der også i Nyboder boede mænd i underofficersstillinger og endog nogle enkelte officerer. Det var da heller ikke ualmindeligt, at konerne måtte hjælpe til med at skaffe det nødvendige til livets opretholdelse, hvad vi får et lille indtryk af ved at se på lidt andet end husbøgerne.

I materialgården, der lå lige vest for Nyboderhusene, var der arbejde at finde. Her praktiseredes genbrug af gammelt tovværk, der blev udredet til værk. Det var tilmed en fordel, at dette arbejde kunne udføres hjemme i husene. Søetatens regnskaber opgiver tallene for de enorme mængder tovværk, der behandlede på denne måde. Eksempelvis var det i 1672 ialt 118 skippund, 2 lispund og 1 pund tovværk som forvandlede til 106 skippund, 16 lispund og 4 pund værk. 1 pund var på omkring 496 gram, og der gik 16 pund på et lispund og 20 lispund på et skippund, så tallene ligger på over 18½ og 17 tons¹⁰.

I 1672 udleveredes tovværket i tre omgange. Første gang var der 61 personer, som tog sig af arbejdet, og de to følgende gange var der 66, og lidt under halvdelen af dem var kvinder, og gennemsnitlig har de haft omkring 90 kg tovværk at bearbejde. Det har været et slæb blot at få det transporteret frem og tilbage, og det må vel bl.a. være derfor, at det er beboerne i de nærmeste gader, der tegner sig for hovedparten af arbejdet.

Den 4. februar 1672 udleveredes den første portion tovværk, og af de 61 personer fik 20 mænd og 11 kvinder i Salviestræde deres del og 2 mænd og 4 kvinder i Balsamstræde, d.v.s. flere end halvdelen boede i de to nærmeste gader. Da der i hele Salviestræde foruden bager Poul Meyer og en skipper kun boede 30 familier, må vi slutte heraf, at de allerfleste huse har haft travlt med tovværket. Da der desværre i 1672 kun er angivet titel ved 14 af dem, er det lidt vanskeligt at vurdere hvem, der har følt sig mest økonomisk presset, så denne ekstraintægt var nødvendig, men de 14 mand fordeler sig med 5 bådsmænd, 4 quartermestre og en af hver af følgende: ruehugger, skibmand, arkelimester, underarkelime-

ster og arkelimester. Man må vel gå ud fra, at hverken bageren eller skipperen har villet blande sig i dette selskab.

Husbogen giver i øvrigt glimt fra mange specielle skæbner. Bøsse-
mageren Hans Hvadtz i Timianstræde 17 blev »dømt i jern og siden løsgiven
og antaget for bådsmand i kongens tjeneste«, og hans nabo i nr. 18,
Morten Madsen, der var bødker »bortrømte på Elben fra hs. kgl. Maje-
stæts skib »Hommeren« og derfor udi mandtallet udslettet og bør huset
quittere«. I øvrigt var han ikke den eneste, der således stak af fra den
strenge mandstugt. En bådsmand fra Salviestræde 7 stak af på Elben i
1674, og i samme gade nr. 12 står der: »bådsmanden og quinden er
bortløben«. Desuden står der om en mestermandssvend: »fra skibet
»Ferøe«, som gik til Vestindien, er bortløben« i 1673.

I Timianstræde 6 boede en arkelimester, der blev »kasseret af tjene-
sten, formedelst han ej tilbørlig med Hans kgl. Majestæts krudt og
gewehr har handlet«. Mest ejendommelig forekommer dog sagen med
to smedesvende, der boede Harestræde 9. De blev kasserede i 1671 »af
årsag ingen ville sejle«. Man kan vel egentlig godt forstå, at det er lidt
vanskeligt at have folk i søetaten, der ligefrem nægter at sejle.

En anden historie forekommer med beboeren i Merianstræde 16.
Her boede fra 1674 en bådsmand og en bøsseskytter, der delte hus, men
bøsseskytteren Knud Andersen Bergen blev i 1679 beordret til at flytte,
idet der åbenbart havde været lidt for livligt i huset. Årsagen var nemlig
hans hustrus horeri, hvorfor hun blev dømt til at indsættes i Børnehuset.

Trist var det også med bådsmanden, som i 1674 havde giftet sig med
sin forgængers enke, men fire år senere døde ved et vådeskud. Der står i
husbogen blot: »blev uforvaren skødt«. Sørgeligt var det også med bøs-
seskytter Torben Halstensen, der boede i Pindsvinestræde 25. I 1670
skulle han have delt huset med en bådsmand, men denne kom ikke til at
flytte ind »eftersom bøsseskytteren blev som halv forstørret«, men
åbenbart har det været forbigående, for i november 1673 flyttede en
anden bådsmand ind til ham, og i de sidste år i 70'erne lever han endnu i
huset, og betegnes som »en af de gamle«. Til sidst blandt disse triste be-
retninger kan nævnes Wermund Thronsen i Rævestræde 19, om hvem
der står: »denne mand har hængt sig«.

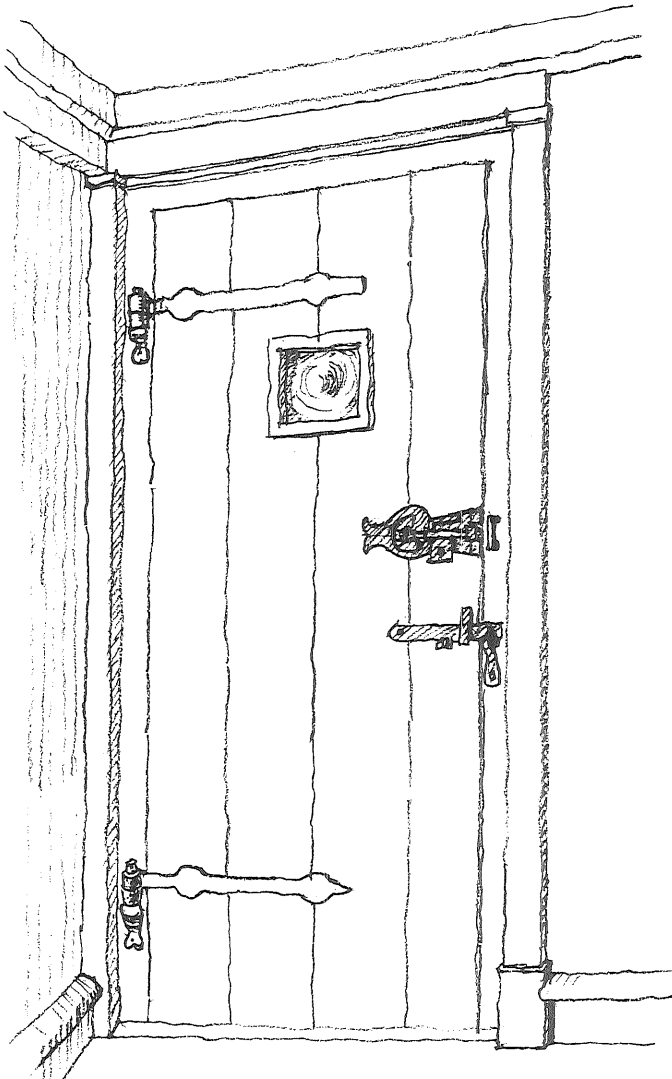
Mange havde boet i deres hus i Nyboder i adskillige år, og blandt de
ældste på stedet, der nævnes ved husbogens oprettelse, er Jens Madsen
Krog, der angav at have boet i Krusemyntestræde 12 i 33 år, arkelimester
Sebjørn Laursen, der havde boet i Ulvestræde 25 i 30 år, bøsseskytter
Rasmus Pedersen Ystad, som angav at have boet i Krusemyntestræde 9 i
24 år samt bøsseskytter Christen Mogensen Karup, der havde boet i
Hindestræde 7 i 20 år.

Herudover er der tillige en hel del, der fortæller, at de har været i tjenesten i meget lang tid, men om dette også betyder, at de har boet i det samme hus hele tiden, er vel tvivlsomt. Således angav arkelimester Niels Christensen, at han havde tjent i 57 år, og »at han hidtil har beboet huset«. Da de fleste af disse beboere har fået en ny »seddel« på huset i 1671 og også denne arkelimester, vil det sige, at han er indtrådt i tjenesten i 1614, og på dette tidspunkt havde man i hvert tilfælde endnu ikke tænkt på at bygge Nyboder. Hvor længe han da har boet der, kan man jo kun gisne om. Andre har angivet, at de har tjent i 36 år, 35 år og 26 år. Det er to arkelimestre og en bøsseskytter.

Endelig kan nævnes nogle af de mere specielle beboere i Nyboder. Der er f.eks. gondolier Fransiscus Piter. Da Cort Adeler var blevet admiral i den danske søetat, havde han bragt nye tanker med fra Middelhavsegnene. Galejer og jagter fik en renaissance, og endog en gondol blev anskaffet samtidig med, at der blev indforskrevet to italienske gondolierer. Gondolen, der også kaldes en jagt i søetatens regnskaber, forekommer sidste gang her i 1672, og Fransiscus Piter stod som fører af den. Han boede i Hjortestræde 5, indtil han blev »forløvet af tjenesten«, og skipper Jørgen Torchildsen fik huset d. 6/12 1673.

Desuden boede Erich, portner i Østerport, i Tulipanstræde 5, men han blev ligesom visiteur Jens Jensen, der boede i samme gade nr. 9, udsagt i 1671, og på samme måde gik det for Simon Poulsen, om hvem der blot står, at han var borger i byen. Han boede i Tulipanstræde 11. Også graver Laurids Opslo, der boede i Nillikestræde 14, måtte ud af huset, hvorimod Lisbet, ingeniør Peter Bysters enke, havde kgl. brev på at måtte blive boende, indtil hendes mands resterende fordring var betalt. Trods de økonomiske vanskeligheder må stærke kræfter have været på spil, for allerede i 1672 flytter en quartermester ind i huset, Nillikestræde 25, så gælden må åbenbart være blevet indfriet.

Man bør vel også nævne skolen i Nyboder, der lå i tre huse i Lavendelstræde nr. 11-13. Nyboders Skole er sandsynligvis oprettet umiddelbart efter, at de sidste længer var blevet færdigbyggede under Christian IV, for i 1642 omtales en skolemester i de nye boder, Lavrits Rolandsen¹¹. Muligvis er han blevet afløst af den Jørgen Hansen, der betegnes som skoleholder i de Nye boder og begravnes på Holmens kirkegård i 1662. Hans efterfølger er sandsynligvis Niels Hendrichsen Røpker, der omtales i husbogen. Fra regnskaberne får vi at vide, at han i hvert tilfælde siden 1664 har fået 36 rdl. 4 mark i løn foruden en skipperkost¹². I husbogen står endvidere tilføjet om de tre huse, at »alle mellemgårde er borte«. Det betyder vel, at plankeværkerne mellem de tre huse er fjernet, så man har fået en samlet stor gård til en art legeplads for skolen.

Dør fra Opholdsstuen mod forstuen Ⓢ. 23.4.81.

Gammel dør med kigrude, slå og klinke. Den adskiller stue og forstue i det bedst bevarede oprindelige hus, der nu rummer museet »Nyboders Mindestuer«. Tegning af Asger Barfod 1981.

Old door with peephole, bolt and latch. Between living room and entrance hall in one of the original houses, now a museum.

Niels Hendrichsen var i øvrigt skolemester i hele ti-året, 1670'erne.

Nyboder kom under strammere styre i de følgende år. Man fik efterhånden god kontrol med beboerne, og i 1687 udnævntes en inspektør for Nyboder til at tage sig af forholdene. I 1680'erne udformedes også planer for en flytning af en del af beboerne, idet alle ansatte ved Søtøjhuset, der ellers havde boet spredt omkring i Nyboder, skulle have tildelt de fire nordligste gader, nemlig Tulipanstræde, Elefantstræde, Timianstræde og Harestræde. Det tog dog nogen tid at få planen bragt til udførelse, bl.a. fordi man samtidig ønskede, at disse huse forinden skulle gennemgå en tilbundsgående reparation.

I 1696 søgte man yderligere at få hold på beboelsen i Nyboder. I hver af 5 fulde gader skulle der bo en kaptajnløjtnant eller løjtnant, 2 skipper og 2 højbådsmand, samt i 4 halve gader skulle der bo en løjtnant, en skipper og en højbådsmand. Desuden blev der afsat 100 huse til tøjsfolkene og 100 huse til Holmens håndværkere, medens bådsfolkene skulle have de øvrige huse¹³.

Af mange forskellige oplysninger ser det ud til, at de følgende årtier med Den store nordiske krig atter forårsagede visse uregelmæssigheder i Nyboder, men en kommission i 1721 bragte igen forholdene under faste former. De 588 huse blev da fordelt således, at man til skolen stadig havde afsat 3 huse, og til Holmens Compagni afsattes 57 huse foruden 100 huse til tømmermændene. De resterende 428 huse blev derefter fordelt til de 6 divisioner, hvori søfolkene var blevet inddelt, og således at hver division havde sine bestemte gader, hvor søfolkene skulle bo¹⁴.

Denne ordning varede, indtil man udvidede Nyboders område med de kendte to-etagers huse, der blev bygget nord for Christian IV's længer. Indflytningen i de første af disse huse skete i 1760¹⁵.

NOTER

¹ Rigsarkivet, Registrant 108 B, 49 A, bygningsregnskaber 1628-32,

Registrant 108 B, 49 B, bygningsregnskaber 1632-35,

Registrant 108 B, 49 C, bygningsregnskaber 1635-41.

² Sjæll. Tegn. XXXVIII 236, d. 27/8 1667.

³ Søetaten XVI, 15 Bog over Skipper- og Nyboder huse 1669-77 og 1677-80.

⁴ Søetaten III, 8 Ordrebog for Nye Boder 1688-90, d. 25/8 1688 og Ordrebog for Nye Boder 1693-96, d. 5/5 1693 m. fl.

⁵ Søetaten XVI, 15 Inspektør Dreyers regnskab for Nyboder 1687-92.

⁶ Søetaten III, 8 Ordrebog for Nye Boder 1688-90, d. 25/8 1688.

⁷ Søetaten XVI, 15 Inspektør Dreyers regnskab for Nyboder 1693-94, d. 19/8 1693.

⁸ Topsøe Jensen og Marquard: Søofficerer i den danske søetat, biografi af Hans Lauridsen.

- ⁹ Samme, biografi af Carsten Andersen.
- ¹⁰ Søetaten X, 4 Registerbog contra zahlmester 1670-71, d. 15/3 1671, d. 3/8 1671, samme for 1671 d. 19/10 1671, samme for 1671-72 d. 18/3 1672 og d. 7/6 1672, samme for 1672-73 d. 11/10 1672, samme for 1673-74 d. 4/7 1674 og d. 28/10 1673.
- ¹¹ Sjøll. Registre XXII 229.
- ¹² Søetaten I, 1 Kgl. ekspeditioner søetaten vedk. nr. 44, 1673.
- ¹³ Søetaten I, 5 Indkomne sager søetaten vedr. 1696 d. 28/3.
- ¹⁴ Søetaten XVIII, Kommissionen over Nyboder 1721 d. 22/3.
- ¹⁵ Søetaten XVI, 15 Husbog for Nyboder 1721-1760.

CHRISTIAN IV's NYBODER AND ITS OCCUPANTS

Summary

Christian IV not only created new towns throughout his kingdom but in Copenhagen, too, left many fine buildings which still today adorn the capital. He doubled the size of the city by extending the ramparts and in the area thus gained he built six hundred and sixteen up-to-date dwellings for the officers and men of his fleet - a quite exceptional undertaking for the time.

These dwellings were commonly known as the »nye boder« or new houses, and the name Nyboder has stuck to them ever since. They were desirable dwellings because of the greater space, more hygienic conditions and open surroundings their occupants enjoyed. Built in one storey terraces each house had one large room, two smaller rooms, entrance hall, kitchen and yard.

Demand for the houses and the depressed economic conditions in the years following the death of Christian IV resulted in some of the houses being shared by two families, though it was not until the end of the seventeenth century that they were partitioned.

Records of tenants exist from 1668-69 up to the present and from some of the earliest the writer seeks to establish who the people were who actually lived in the houses in the 1670's. To begin with it appears that out of five hundred and sixty five dwellings rented only thirty seven were shared in 1667, but that by 1674 the number had reached two hundred and thirty five.

In 1668 only two naval officers, a captain and a lieutenant, lived in Nyboder but during the 1670's four more captains and nine lieutenants moved in. However, we only know the rank and occupation of three hundred and thirty seven of the residents in 1668. Thirty seven of them were masters, eighty two seamen, one hundred and twenty two non-commissioned officers and thirty craftsmen. In addition there were ninety four army personnel and nine citizens of Copenhagen. In 1671 all those not connected with the navy were given notice to quit in favour of naval personnel.

Notes by some of the names tell us a little more about some of the occupants. It was quite common to obtain a house by marrying a sailor's widow, who was thus able to go on living in her home. We also hear of some people who unravelled old rope in order to earn extra money, about the boatswain who disappeared, the journeymen smiths who were turned down because they refused to go to sea and about the family which had to move out because the woman was a prostitute. But we hear, too, about old seamen who are allowed to remain though their useful life is past and about some of the occupants who had lived in the houses practically from the time they were built in 1631-39.